

Christine de Pizan, feministische polemieek uit de late middeleeuwen

Kris Huygen

Gelijk loon voor gelijk werk - het glazen plafond - baas in eigen buik - #MeToo...hedendaagse verzuchtingen van het feminisme. De roep naar meer gelijkheid tussen de beide seksen is van alle tijden. Op het einde van de 14de eeuw kwam Christine de Pizan al op voor de gelijkberechtiging van de vrouw

Christine de Pizan werd geboren ca 1364/1365 in Venetië. Haar vader was Tommaso di Benvenuto da Pizzano uit Bologna, stad met in die tijd een gereputeerde universiteit waar toen zelfs vrouwen mochten studeren. Het was een welvarende familie, zeker toen Thomas werd aangeworven als astroloog en lijfarts van de Franse koning Karel V, bijgenaamd *de wijze*. Karel V was een erudiete koning, een grote bibliofiel en de stichter van de *Bibliothèque Nationale*, ondergebracht in de pas gebouwde Bastille.

Een kleine parenthese: In de inventaris van diens bibliotheek wordt rond 1380 het *Brevier van Belleville* vermeld. Het verluchte manuscript, daterend van rond 1325, had toebehoord aan de beruchte vrouwelijke piraat Jeanne de Belleville (1300-1359). Jeanne was na de onthoofding van haar derde echtgenoot Olivier IV de Clisson, beschuldigd van hoogverraad door de Franse koning Filips VI van Valois, uit wraak piraat geworden. Ze kaapte op het Kanaal talloze Franse schepen en moordde zonder medelijden ganse bemanningen uit.

In deze omgeving heeft Christine haar liefde voor de boeken ontdekt. Het lot van de familie keert echter wanneer in 1380 Karel V sterft. Vader Tommaso wordt aanvankelijk uit zijn post geheven, pas in 1384 in ere hersteld en sterft in 1385.

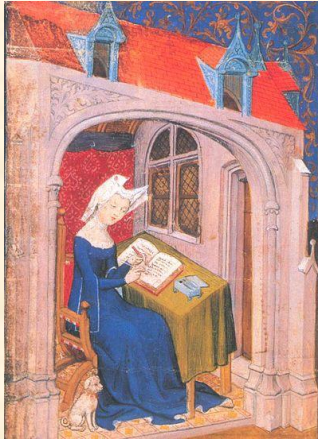
De kroonprins, de latere Karel VI is dan nog maar 12 jaar oud en heeft drie ooms, Filips de Stoute (de eerste Bourgondische Hertog) , Lodewijk (Hertog van Anjou en Koning van Sicilië) en Jan (Hertog van Berry). Het is een periode van grote sociale onrust overal in West Europa. Bovendien woedt er al sinds 1337 een Frans-Engelse oorlog tussen het huis van Valois en het huis van Plantagenet in een twist om de Franse kroon. Het is ook het ogenblik dat er twee Pausen zijn, één in Avignon en één in Rome. Pas in 1417 zal Rome na het Concilie van Konstanz opnieuw de enige pausstad worden. De Universiteit van Parijs is heel machtig in die tijd en steunt de Paus in Avignon.

Christine is in 1379 gehuwd met Etienne de Castel, een edelman uit Picardië, een notaris en secretaris van de koning. Haar vader heeft de bruidegom gekozen, maar het blijkt een liefdevol huwelijk, ze passen goed bij mekaar. In 1390 trekt Etienne aan de zijde van Karel VI naar Beauvais waar een pestepidemie heerst, die ook de Castel fataal zal worden. Christine blijft achter met haar drie kinderen, haar moeder en een nichtje. Ze is op 26 jaar weduwe geworden maar zal nooit meer willen hertrouwen. Volgt een periode van materiële kommer en vier processen bij de Parijse Gerechtshoven tegen haar schuldeisers

(blijkbaar was de secretaris toch niet heel goed in geldzaken). Ze wordt er vernederd en bespot. Eind 1392 moet ze de eigendommen van haar vader in Frankrijk en ook zijn boeken verkopen. Het duurt tot 1411, vooraleer ze de achterstallige wedde van haar echtgenoot kan verzilveren.

Redding door de Poëzie

Ze vindt troost in de poëzie en verwoordt haar miserie en rouw in talloze ballades in de traditie van de kanunnik en componist-dichter Guillaume de Machault (ca 1300-1377). Na tien jaar bundelt ze in 1399 haar eerste honderd (!) ballades. Haar teksten hebben succes en ze besluit de kost te verdienen met haar manuscripten. Ze wordt een autonome, alleenstaande weduwe, moedig als een man (zoals zovele van haar heldinnen die ze later in haar bekendste werk *Le Livre de la Cité des Dames*, geschreven tussen december 1404 en april 1405, zal evoceren (meer hierover later). Interessant is dat ze 'signeert' met de naam van haar vader, niet met die van haar overleden echtgenoot.

De coda uit haar ballade *Ne trop nepeu au cuer me sens frappee/ Tot heden bleef mijn hart onaangeraakt:*

*Prince d'Amour, à vo court que feroie?! Par am our n'aim, ne amer ne voudroie.
God van de Liefde, laat mij toch alleen/ik heb geen minnaar en ik wil er geen*

Ze gaat zich toeleggen op haar vak, veel studeren en heel veel lezen. Gilles Malet, de bibliothecaris van de bibliotheek van Karel V zal haar hierbij helpen. Tussen 1399 en 1405 schrijft ze 15 boeken, verlicht met miniaturen door vaak vrouwelijke verluchters. De Hertog van Berry wordt één van haar beste klanten: Christine biedt hem haar boeken aan en in ruil krijgt zij geld en waardevolle geschenken.

In 1389 is Karel VI gehuwd met Isabella van Beieren en in 1396 is er een tijdelijke wapenstilstand van de honderdjarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland. Richard II van Engeland huwt dat jaar namelijk Isabella, de dochter van Karel VI. In deze periode van relatieve vrede wordt er zelfs een werk van de Pizan in het Engels vertaald. Maar de vrede is van korte duur als Richard II afgezet wordt door de Lancaster clan. Hij zal van honger en ontbering omkomen in de gevangenis. Hendrik IV komt op de troon in Engeland en in 1401 keert de dochter van Karel VI terug naar Frankrijk. Die Hendrik IV vraagt de Pizan om hofdichter te worden in Engeland, aanbod dat zij weigert. Zij zal haar leven lang aanhanger blijven van haar broodheren, het huis van Valois.

Polemiek over de *Roman de la Rose*

In deze periode schrijft ze twee boeken die haar bekend-berucht zullen maken voor het nageslacht. *Le livre des Epistres (Sur le Roman de la Rose)* en *Le dit de la Rose*. Ze liggen in het verlengde van haar eerdere *Epistre au Dieu d'amours* uit 1399. Dat was een klachtenlijst van vrouwen opgedragen aan de God van de Liefde, eigenlijk een manifest gericht tegen de oorlogszucht van de ridders en de minachting van de intellectuelen van haar tijd voor de vrouw.

Die *Roman de la Rose* bestaat eigenlijk uit twee delen. Het eerste deel werd al geschreven rond 1230 door Guillaume de Lorris en bezingt de hoofse liefde:... Een dichter komt in zijn droom terecht in een tuin met een bloeiende roos. Om die roos te bezitten (symbool voor de defloratie) moet hij Gevaar, Jaloezie en Laster overwinnen. Het einde van dit eerste deel bleef onbepaald.

Het tweede deel wordt meer dan veertig jaar later geschreven, tussen 1268 en 1284 door Jean de Meun, geboren Jean Clopinel. Naast een voortzetting van de allegorie met symbolische figuren geleid door Venus, godin van de 'vleselijke' liefde, in hun oorlog om de roos te veroveren, is dit tweede deel vooral een abstract betoog van Genius, de toon is ronduit misogyn en platvloers, liefde is slechts de bevrediging van instincten. Vrouwen willen mannen enkel om hun geld en zullen daarvoor zo jong mogelijk hun maagdelijkheid opgeven. Hier geen ruimte voor verbeelding of gevoel, maar pure Rede.

Het boek werd een bestseller, waarvan er vandaag nog 320 manuscripten uit de 13de tot 16de eeuw zijn bewaard gebleven, uniek voor een tijd toen boeken nog niet werden gedrukt, maar met de hand gekopieerd. In zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* verwonderde Huizinga zich over het feit dat de Kerk, die toen zo streng speculatieve afwijkingen van haar leer onderdrukte, de verspreiding van dit 'bijbelboek van de erotische cultuur' van de aristocratie ongestraft toeliet.

Meer dan een eeuw na Jean de Meun, in 1401-1402, kruipt De Pizan in haar pen en verzet zich dus in haar twee boeken publiekelijk tegen dit misogyne beeld van de vrouw dat de dichter heeft opgehangen, opvatting die voor haar tegen het fatsoen en de eer van 'het zwakke geslacht' ingaan. Ze staat niet alleen met haar protest. Haar standpunt wordt ook verdedigd door Jean Charlier de Gerson (geb. 1363), ondanks zijn bescheiden afkomst *Rector magnificus* van de Universiteit van Parijs en erkend theoloog die o.m. sterk bekommerd is om de christelijke opvoeding van de jeugd in deze tijden van oorlogsgeweld. In zijn allegorisch traktaat *contra romantiam de rosa* (tegen de roman van de roos) laat hij voor het heilige Hof van de Christenheid de volgende personages zetelen in hun rechtszaak tegen de roman: vrouwen Justitia, Goedertierenheid en Waarheid. Hun verdediger is het Geweten en de rapporteur bij de Raad van State heet het Recht.

Nog in 1402 organiseert Lodewijk van Orléans (broer van Karel VI) een feest van de Roos. Christine is uitgenodigd en haar *Dit de la Rose* beschrijft het Feest. Het wordt voorgelezen op 14 februari, Valentijnsdag. Een jaar eerder heeft Filips de Stoute ook al de Orde van de *Cours d'amours* opgericht, een soort rederijkerskamer waar in de vorm van een 'rechtszaak der liefde', verschillende meningen worden verdedigd. Met zijn kamp van voor-en tegenstanders is *De Roman de la Rose* een gespreksonderwerp dat de gemoederen een tijdje zal beroeren, vandaag zouden we het een *hype* noemen. De openlijke discussie over de omgang der geslachten kondigt het humanisme aan. De late middeleeuwen waren niet zo preuts en hoffelijk voor de vrouw als soms voorgesteld, en in die zin kan de reactie van de Pizan beter worden begrepen. Wat te denken bijvoorbeeld van de vrijmoedigheid waarmee over 'bordelen' werd gesproken? Wanneer Filips de Goede het Engelse gezantschap verwacht in Valenciennes, laat hij ervoor zorgen dat de 'badstoven' van de stad in orde zijn *en voorzien van al wat tot Venus' ambacht hoort, om naar keur en keus te nemen wat men begeert, en alles op kosten van de hertog...*

De Ster van de Dag

Tussen 1402 en 1404 is de Pizan de ster van de dag. Koningin Isabella van Beieren, aan wie *Le dit de la Rose* is opgedragen, schenkt haar een vergulde zilveren beker en haar zoon Jean du Castel wordt opgevangen aan het Bourgondische hof. In 1404 geeft Christine haar *Livre de la Mutation de Fortune* aan Filips De Stoute. Het boek vertelt over hoe dame Fortuna haar (Christine) veranderde in een man, zodat ze kon schrijven, en zodoende haar lot kon laten keren. De Bourgondische hertog vraagt haar om een werk te schrijven over zijn broer Karel V, *le Sage*. Ze krijgt toegang tot zijn bibliotheek voor documentatie. Een voorrecht dat tot dan toe vooral aan de monniken van Saint-Denis was voorbehouden. Het wordt een prozatekst in drie delen, gebaseerd op *Les Grandes Chroniques de France*, maar ze bekijkt ook andere kronieken en gaat de eerste kamerheer van Karel V, Bureau de la Rivière en zijn vrouw Marguerite d'Auneau 'interviewen'. Het eerste deel is klaar op 28 april 1404, Filips de Stoute is de vorige dag gestorven aan de griep. Zijn zoon, Jan zonder Vrees, is niet echt geïnteresseerd in de Schone Kunsten, hij is een vechtersbaas. Toch zal hij haar in 1406 betalen voor het *Livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V*.

In 1405 gaat Jan zonder Vrees de strijd aan met zijn oom Lodewijk van Orléans. Die wordt verweten het belastinggeld te verspillen aan feesten, mooie kleren en sieraden. Ook de Gerson uit zijn protest tegen de hoge belastingdruk (die zoals altijd vooral de armsten treft, er is niets nieuws onder de zon). Op 23 november 1407 laat de Bourgondische hertog Lodewijk van Orléans vermoorden, zijn hersenpan wordt ingeslagen en zijn lichaam wordt gruwelijk verminkt. Lodewijks vrouw Valentina Visconti vlucht weg uit Parijs en sterft in 1407. Maar de strijd is nog niet gestreden. Een zoon van Lodewijk nl. Karel van Orléans zal huwen met Bonne d'Armagnac en wraak eisen van de Bourgondiërs. Bovenop

de oorlog om de Franse kroon met de Engelsen komt er dus ook intern een burgeroorlog tussen de Bourgondiërs en de Armagnacs. In 1414 ondertekent Jan zonder Vrees de Vrede van Arras, waarin Bourgondië belooft niet langer met de Engelsen te 'heulen'. In 1415 is er dan de slag bij Azincourt, bekend uit het oorlogsdrama *Henry the Fifth* van Shakespeare, een bloedbad, waarin de 'erecode' helemaal wordt vergeten, waarna de Engelsen het hele Normandische schiereiland Cotentin bezetten alsook Caen en Bayonne. Twee jaar later ontmoeten Henry V en Jan zonder Vrees mekaar in Calais en Isabella van Beieren geeft het bestuur van Frankrijk over aan de Engelsen. Haar man Karel VI (ondertussen krankzinnig geworden) wordt opgesloten maar de dauphin kan vluchten naar Bourges in het hertogdom Berry.

De Engelse Henry V roept zich uit als de opvolger van Karel VI en maakt in 1421 zijn intrede in Parijs. Beide koningen sterven kort daarop en de Engelsman Jan van Bedford neemt het over als Regent, bijgestaan door het parlement en de universiteit. De dauphin, de latere Karel VII is nog niet gekroond tot koning, maar daar zal Jeanne d'Arc de komende jaren voor zorgen. *La Pucelle* werd uiteindelijk gevangen genomen door de Bourgondiërs, uitgeleverd aan de Engelsen en veroordeeld voor ketterij door de pro-Engelse bisschop van Beauvais Pierre Cauchon. Ze sterft in Rouen op de brandstapel op 30 mei 1431...

De abdij van Poissy en de Ditié de Jeanne D'Arc

In 1420, ze is dan ongeveer vijfenvijftig, trekt de Pizan zich terug in de abdij van Poissy. In 1400 had ze al haar *Dit de Poissy* geschreven, over haar bezoek aan deze abdij waar haar dochter zich had teruggetrokken. Christines kleinzoon, benedictijnermonnik Jean de Castel, zal in haar voetsporen treden en de kroniek van Louis XI (zoon van Karel VII) schrijven. Christine de Pizan heeft Jeanne d'Arc nooit persoonlijk ontmoet, maar ze heeft natuurlijk van haar gehoord en ook over haar geschreven. *Le Ditié de Jeanne d'Arc* uit 1429 telt zesenvijftig strofen, vierhonderdachtenveertig verzen vol emotie en geestdrift. Jeanne was het prototype van de moedige vrouw, van wie ze in haar *Cité des Dames* (zie verder) zoveel voorbeelden had gegeven.

... *Nooit hoorden wij/zoiets wonderbaarlijks*

*Jij, Jeanne, op het juiste tijdstip uitgelezen
Gezegend zij Hij die jou heeft omgord!
Maagd, door de Almachtige aangewezen
In wie de Geest werd uitgestort
En wiens grote genade jou gewordt,
Jouw grote gave zij geprezen*

Ook Jean de Gerson, die partij had gekozen voor de Pizan in de polemiëk rond de *Roman de la Rose* in 1403, schreef de dag na de bevrijding van Orléans door Jeannes leger in mei 1429 een traktaat, waarin hij het optreden van de Lorreinse een goddelijke zending noemde. Hij schreef: ... *Moet ik geloven dat zij echt een jong, menselijk meisje is, of iemand die door een ongelooflijke transformatie slechts de gedaante daarvan heeft?*

Een vraag die ook Ludo Noens in zijn boek *Het Jeanne d'Arc syndroom* heeft gesteld en waarop hij een op zijn minst originele verklaring heeft gegeven.

Jean Charlier de Gerson sterft in 1429 en Christine de Pizan in 1430. Ze hebben de spijtige afloop van Jeannes verhaal niet gekend, maar misschien wel vermoed. Het waren onzekere tijden, waarin het lot razendsnel kon keren. Christine had er in 1404 al over geschreven in haar *Livre de la Mutation de Fortune*.

Le Livre de la Cité des Dames

Behalve voor haar polemiëk in verband met de *Roman de la Rose*, is de Pizan vandaag ook bekend voor haar *Livre de la Cité des Dames*. In 1405 offereerde de Pizan dit werk aan Margareta, de dochter van Jan zonder Vrees. Dit origineel manuscript op perkament wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel KBR (ms 9393). Dit manuscript, ingebonden in kalfsleer in de 18de eeuw, wordt namelijk vermeld in de inventaris van de

bibliotheek van de Bourgondische Hertogen in 1420. Na de Franse Revolutie werd het boek in 1794 geconfisqueerd door de Fransen maar na de nederlaag van Napoleon in 1815 werd het terug ondergebracht in die bibliotheek). Een latere Middelnederlandse vertaling van *La Cité des Dames* nl. *De Stede der Vrouwen* werd voltooid in 1474 in opdracht van de Brugse heer Jan de Baenst. Tot nu toe is deze vertaling naar het Diets uitsluitend gekend in een handschrift bewaard in het Londense British Museum, onder de signatuur Add. 20,6982.

Uit dit Brugse handschrift, illustratie bij hoofdstuk XIII, waarin wordt verteld over koningin Fredegonde, weduwe van Chilperic en hoe ze haar enige erfgenaam (nog een baby), de latere Clotarius toonde aan de verzamelde baronnen.

De Stede der Vrouwen begint zo:

zo dat ic daer bij verschoot ende ontspranc aenghezien dat ter plaetsen daer ic zat donkerachtich was. Ende daer gheen zonne en mochte geschijnen ende also ic mijn hooft vp lichtede om te beziene wanen dat schijn cam zo zach ic drie werdeghe vrouwen voor my staende alle ghecroont ende zeere chierlike ende rikelike vercleet

(in een gemoderniseerde Franse versie: mais mon cabinet étant obscur, et le soleil ne pouvant y entrer à cette heure, je m'éveillai en sursaut, comme d'un profond sommeil; levant la tête pour regarder d'où venait cette lumière, je vis se dresser devant moi trois dames couronnées, de très haute dignité.

Deze drie waardige, rijkelijk geklede vrouwen stellen zich voor: het zijn de Rede (*jc bem gheheeten vrouwe redene*), de Rechtschapenheid (*ic bem gheheeten gherechtuaerdichede die inden hemele meer wuene dan inder eerden*) en tenslotte de Rechtvaardigheid (*cristine mijn lieue dochtr, jc bem justicie die zonderlinghe dochtre gods ende mijn officie dat comt van hem*).

Zij zullen Christine helpen om een versterkte citadel te bouwen waar enkel illustere, deugdzame vrouwen zullen mogen wonen, want de stad zal verboden zijn voor vrouwen van lichte zeden. In deze metafoor zijn de bouwstenen van de stad voorbeelden van moedige, heldhaftige vrouwen (vaak koninklijke weduwen en kuis gebleven maagden) uit de antieke oudheid en het Merovingische verleden (vb. Fredegonde) die hebben getoond dat ze misschien niet sterk waren, maar door hun verstand en dapperheid hun 'mannetje' konden staan.

De onderste steen van de citadel wordt gelegd door de Rede (*Raison*) in persoon: het is koningin Semiramis, de vroege weduwe van Ninus, de vorst van Nineve, die na zijn dood verder vecht en Ethiopië en Babylon, gesticht door Nemrod, veroverd. Ze huwt haar zoon om het rijk te verstevigen

Parthene van de Pizan: sommigen hebben haar daarvoor geblameerd, en als Semiramis ons geloof had gehad was dat gerechtvaardigd geweest. Maar in haar geloof was er toen nog geen geschreven wet rond incest, en trouwens ze vond niemand waardig genoeg om haar bed te delen, (sic).

Worden dan in het eerste deel (in totaal 48 hoofdstukjes) de andere stenen van de omwalling van de stad gelegd. Christine vraagt aan *Raison* of God ooit vrouwen heeft toegelaten tot de kennis van de wetenschappen. Zeggen mannen niet dat vrouwen zwakkere intellectuele capaciteiten hebben? Antwoord van de Rede: als meisjes naar school werden gestuurd zouden ze even goed die kennis kunnen leren. Het is een stelling die de Pizan nog een paar keer in haar boek zal herhalen (Even terzijde: de Taliban in Afghanistan hebben zopas besloten dat meisjes vanaf 8 jaar niet meer naar school mogen...). Voorbeelden van vrouwen die toonden dat ze het wel konden: Sappho, dichteres en filosofe, over wie Horatius schreef dat bij de dood van Plato één van haar gedichtenbundels onder het hoofdkussen van de wijsgeer werd gevonden. Nicotrasta, ook Carmenta genoemd, een taalkundige die het Latijnse alfabet uitvond, het onderscheid tussen klinkers en medeklinkers enz. en naar wie het Latijnse woord voor poëzie werd

genoemd: *carmen*. Minerva, de Griekse Pallas die de Griekse letters ontwierp, de mens leerde om van schapenwol stof te weven, van olijven olie te persen, karren te maken voor transport, uit ijzer wapenuitrustingen (de latere maliënkolders) te maken, die soldaten beter beschermden dan hun kledij uit leder en aan de Atheners ook oorlogsstrategie leerde. Een pacifiste was de Pizan zeker niet, maar zij verdedigde wel de ridderlijke erecode (Geen onschuldige burgerslachtoffers zoals vandaag in het Russisch-Oekraïens conflict).

Dan is er nog Ceres, die de landbouw aan de mensheid leerde, het bewerken van de grond, het zaaien, het oogsten van het graan, het malen tot bloem en het maken van brood. Zodat ze zich niet langer als wilde 'jager-plukkers' met bessen en eikels moesten voeden.

Ook de Italiaanse dichter Giovanni Boccaccio (1313-1375) die in 1361-1362 zijn *De mulieribus claris* (*Over beroemde vrouwen*) schreef, een verzameling van 106 levensbeschrijvingen van beroemde historische, Bijbelse en mythische vrouwen (van wie Christine er een groot aantal overnam), behandelde deze technische vooruitgang. Maar in tegenstelling tot de Pizan meende de Florentijnse dichter (vooral bekend voor zijn *Decamerone*), dat de mens beter af was toen hij nog in de bossen leefde en gekleed was in dierenvellen. Christine weerlegt dit in hoofdstuk 39 van *La Cité*: het is de perversiteit en kwaadaardigheid van de mens die deze ontdekkingen slecht gebruikt (discussie nog steeds actueel in het atoomtijdperk). Dronk ook Jezus geen wijn, at hij geen vis (gevangen in netten uit koord die Arachne leerde maken) en deelde hij niet het brood in de communie?

Boccaccio's *De mulieribus claris* is het eerste werk in de Westerse literatuur dat uitsluitend gewijd was aan biografieën van vrouwen. Een incunabel uit 1487, gedrukt in Leuven en in het bezit van de Universiteitsbibliotheek van Gent (in de Boekentoren), werd recentelijk digitaal toegankelijk gemaakt voor iedereen via Google Books samen met Boccaccio's (ofte Johannes Bocatius) werk over beroemde mannen *De casibus virorum illustrium*.

Ook van vrouwen die de 'Schone Kunsten' hebben beoefend geeft de Pizan voorbeelden. Behalve de namen van enkele schilderessen uit de oudheid (Timarete, Irene en Marcia) is er een opvallende tijdgenote die Christine apart vermeldt. Het is een zekere Anastasia, die miniaturen van landschappen maakt voor manuscripten, ze is bekend tot in Parijs voor haar florale en decoratieve boorden en Christine kan het weten, want Anastasia heeft ook voor de Pizans manuscripten boorden geschilderd.

Op het einde van het eerste deel vraagt Christine aan Vrouwe Rede of vrouwen ook juist kunnen 'oordelen'. Er is wel degelijk een onderscheid tussen kennis vergaren en wijs zijn. Rede antwoordt dat de Natuur niet aan elke man of vrouw 'gezond verstand' geeft, en als er moet worden gekozen tussen de twee, dan de kennis, want die kan worden doorgegeven en is eeuwig, terwijl het gezond oordeel sterft als de persoon overlijdt. Maar, zegt de Rede, ik ga het beantwoorden van deze vraag overlaten aan anderen, want deze vraag heeft eigenlijk niets te maken met het bouwen van onze Stad.

Het tweede deel

Tijd voor het tweede deel (59 hoofdstukjes), waarin Christine wordt bijgestaan door Rechtschapenheid/*Droiture* en ze samen de koninklijke paleizen zullen bouwen, waar voor altijd gerenommeerde en illustere vrouwen zullen kunnen resideren. In dit tweede deel vraagt Christine aan *Droiture* specifiekere vragen over de man-vrouw relaties en de perceptie van mannen over vrouwen. Waarom zijn mannen blijer met de geboorte van een jongen dan een meisje? Voor *Droiture* is naast onwetendheid vooral het verplicht betalen van een bruidsschat voor de meisjes een grote oorzaak. Anderzijds, zijn het toch meestal de dochters die voor hun ouders blijven zorgen, terwijl de zonen (zelfs als ze hun ouders liefhebben) thuis wegtrekken (die uitspraak klinkt heel herkenbaar, zelfs vandaag). Ook de Pizans broers lieten hun moeder achter bij Christine, toen zij na de dood van hun vader opnieuw naar Italië vertrokken. Er volgen nog een paar voorbeelden uit de Oudheid van vrouwen en maagden die voor hun vader of moeder bleven zorgen. En dan is het tijd om de verdienstelijke vrouwen te zoeken die de stad zullen bevolken, en er voor de eeuwigheid zullen wonen. Christine: is het waar, zoals het in veel boeken staat, dat het de rancune, het gescheld en de trouweloosheid der vrouwen zijn die het huwelijk zo moeilijk te verdragen maken voor de man? *Droiture* antwoordt dat dit niet waar is: het zijn eerder de vrouwen die slecht behandeld worden door hun man. En bovendien zijn er ook goede mannen en goede huwelijken die een leven lang standhielden. Een voorbeeld was Hypsicrate, de vrouw en strijdmakker van koning Mithridates (die er *by the way* wel een aantal concubines op nahield): ze kleepte zich als een man, droeg een zwaar harnas en knipte haar lange blonde lokken om deel te kunnen nemen aan de gevechten (hier citeert de Pizan naar eigen zeggen nog eens Boccaccio). Xantippe, de vrouw van de oude filosoof Socrates die zich alleen nog bezig hield met zijn boeken, bleef haar man trouw en ook de jonge Pauline, vrouw van de oude Seneca, probeerde het leven van haar man te redden, toen die, veroordeeld door keizer Nero, in zijn bad zijn aders moest doorsnijden (Hier moest ik onvermijdelijk denken aan een passage uit de *Satyricon* van Federico Fellini. Deze Italiaanse filmregisseur maakte in 1980 ook zijn *La città delle donne* een mannelijke interpretatie van de confrontatie tussen de seksen)

In het tweede deel valt Christine ook openlijk Jean de Meun aan, die in zijn *Roman de la Rose* heeft geschreven dat mannen hun geheimen niet aan hun vrouw mogen toevertrouwen, want die kunnen volgens hem niet zwijgen. *Droiture* geeft toe dat niet alle vrouwen discreet zijn (mannen trouwens ook niet), maar als een man weet dat zijn vrouw verstandig en discreet is, dan is er niemand op de wereld meer zijn vertrouwen waard. Ook hier een aantal voorbeelden uit de Oudheid.

Na dit alles is Christine verbaasd dat men toch mannen minacht als ze naar de raad van hun vrouw luisteren. Niet alle vrouwen zijn redelijk, maar er zijn voorbeelden genoeg

van mannen die ten onder gingen omdat ze niet naar de raad van hun vrouw luisterde:

Julius Caesar ging naar de senaat hoewel zijn vrouw hem bezwoer niet te gaan, en ook Brutus was niet voor rede vatbaar toen Porcia hem probeerde te weerhouden. Hector luisterde niet naar Andromache toen die hem haar voorspellende droom vertelde en dus was het Achilles die de strijd won in Troje. Maar talrijke vrouwen hebben hun land en hun volk gered zoals de joodse weduwe Judith, die met Gods hulp de Assyrische Holophernes kon onthoofden en zo het Joodse volk bevrijden.

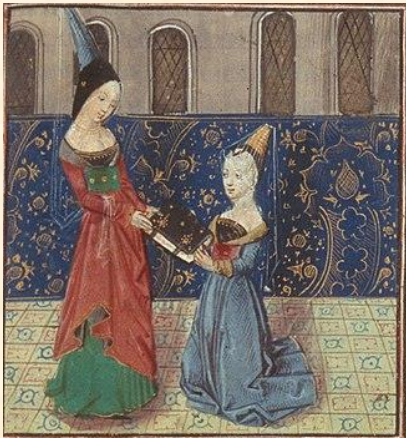
In hoofdstukje XXXVI van het tweede deel komt Christine terug op een vraag die ze al in het eerste deel van *La Cité* stelde: is het wel goed dat vrouwen studeren en onderricht krijgen? Behalve opnieuw verwijzingen naar de oudheid, komt ze hier ook met een eigentijds voorbeeld van een vrouw die even 'verstandig' was als een man. De wetsgeleerde Giovanni Andrea die rond 1340 les gaf in Bologna, leerde zijn dochter Novella het canoniek recht; ze was even bekwaam als haar vader en wanneer hij geen les kon geven, deed zij het in zijn plaats. (Toch een kanttekening: om het publiek niet af te leiden door haar schoonheid, deed ze het achter een klein gordijn!) Christine vertelt ook over haar eigen moeder, die niet wilde dat ze studeerde, maar zoals het spreekwoord zegt: *het water loopt waar het niet kan gaan*: boekenwurm de Pizan zou later haar beperkte kennis ruim compenseren met haar zelfstudies.

De volgende hoofdstukjes van het tweede deel gaan over de 'kuisheid' en 'trouw' van de vrouwen en andermaal geeft Rechtschapenheid voorbeelden van vrouwen zoals onder meer de 'kuis Suzanna' en Penelope, de vrouw van Odysseus, die twintig jaar op de terugkeer van haar man na de Trojaanse oorlog wachtte. Het is ook niet waar dat het voor mooie vrouwen moeilijk is om kuis te blijven en in XLIV wordt weerlegd wat sommige mannen zeggen, nl. dat vrouwen verkracht willen worden. Er zijn voorbeelden genoeg in de geschiedenis van gehuwde vrouwen, weduwen en maagdelijke meisjes, die zich verzet hebben tegen hun belagers, en nog liever stierven. (In elke oorlog is verkrachting van de vrouw door de overwinnaar een klassiek middel geweest om de tegenstander te vernederen KH). Vrouwen zouden wispelturig zijn, maar ziet de zot wel het strootje in andermans oog, maar niet de balk in het zijne? Mannen trekken het gelijk altijd naar hun kant Christine, zoals je het al schreef in jouw *Epître au Dieu d'amours*. De willekeur van Nero deed hem vrouw en moeder vermoorden, Seneca tot zelfmoord dwingen, Rome in brand steken, terwijl hij vanuit zijn paleis de schoonheid van de vlammen bezong. Volgen nog talrijke voorbeelden van verdorven Romeinse keizers zoals Galba, Othon en Vitellius (de Pizan had ongetwijfeld *De Vita Caesarum* van Suetonius, persoonlijke secretaris van Hadrianus, gelezen KH). Ten slotte krijgen ook

de Joden en het volk van Israël een veeg uit de pan, heeft hun haat en jaloezie Jezus niet aan het kruis genageld.

Dan vraagt Christine aan Droiture waarom al die edele, dappere, deugdelijke vrouwen nooit de vrouwonvriendelijke, door mannen geschreven boeken hebben weerlegd. Het antwoord is eenvoudig: de tijd was nog niet rijp en nu is het aan Christine om het woord te nemen, zij is uitverkoren om deze *Stede van de Vrouwen* te bouwen. Dan gaat het betoog over het seksuele verlangen van mannen en vrouwen en de beschuldiging van de mannen dat weinig vrouwen trouw zouden zijn in de liefde. *Droiture* verwijst naar twee boeken waarin de Pizan deze aantijgingen eerder al heeft weerlegd nl. in haar *Epistre au Dieu d'amours* (1399) en haar *Livre des Epistres sur le Roman de la Rose* (1401-1402). Een groot aantal vrouwen die tot in de dood hun man trouw zijn gebleven passeren de revue, te veel om op te noemen. Twee verhalen die Christine uit de *Decamerone* haalt zijn zonder meer gruwelijk, *gothic avant la lettre*. Er is het verhaal van Sigismonde, de dochter van de ziekelijk jaloeerse Tancrede, prins van Salerno; als die ontdekt dat zij een stalknecht als minnaar heeft, laat de vader hem vermoorden, diens hart in een gouden drinkkroes plaatsen en als geschenk aan zijn dochter aanbieden. Haar verdriet is zo groot dat ze het hart met haar kussen en tranen overlaadt en dan in de kast een flesje met vergif neemt en sterft met de beker tegen haar hart gedrukt. Ook het verhaal van Isabeau uit Messina, wiens drie gierige broers niet willen dat ze trouwt, is vreselijk. Ze doden haar geliefde op één van hun domeinen en begraven er zijn lichaam en hoofd. Als Isabeau later toch het lijk van haar geliefde ontdekt, neemt ze het hoofd mee en verbergt het in een grote vaas, waarin ze basilicum plant. De meststof 'afkomstig' van het hoofd en de tranen die ze er plengt doen die plant snel groeien. De broers stelen haar vaas met de basilicum en ze smeekt tevergeefs om die haar terug te geven. Dan wordt ze ziek en sterft van verdriet.

Op het einde van dit tweede deel krijgen we ook nog enkele voorbeelden van vrouwen uit het verleden die meer bemind werden om hun deugden, dan andere vrouwen om hun schoonheid en wordt er weerlegd dat vrouwen van nature gieriger zijn dan mannen. Ten slotte worden de namen genoemd van eigentijdse deugdelijke vrouwen die zeker in de

stad welkom zijn. Zoals reeds gezegd was de Pizan (net als Jeanne d'Arc trouwens) een fervente aanhangster het koningshuis van Valois en ze noemt dan ook Isabella van Beieren, vrouw van Karel VI, de hertogin Jeanne du Berry, een schoondochter van Karel V, Valentina Visconti, vrouw van Lodewijk van Orléans, Marguerite, vrouw van Jan zonder Vrees en ook diens dochter (zie afbeelding) en nog enkele anderen. In het laatste hoofdstukje LXIX van boek 2, richt Christine zich tot de prinsessen en alle vrouwen: verheug jullie want met de hulp van God heb ik

een toevluchtsoord gemaakt met hoge, versterkte muren die jullie zal dienen tot in het einde der tijden

Het derde deel is korter (slechts 19 hoofdstukjes) en zeer christelijk en sterk moraliserend van toon. Voor een moderne lezer ook saaier. Eerst zegt Rechtvaardigheid *Justice* aan Christine: *ma chère enfant, tu as fort bien travaillé*, nu is het tijd dat alle edele dames uit hun paleizen in de Stad komen om de Koningin van de Hemelen te verwelkomen met de groet die de engel Gabriël bracht *Ave Maria*; zij is akkoord om in de Stad te wonen, tussen haar zusters en vriendinnen, meer in het bijzonder ook met Maria Magdalena want zij bleef bij de Zoon van God, toen al zijn apostelen hem hadden verlaten. Als gezelschapsdames van Maria zullen er maagden zijn die als martelaressen zijn gestorven. De Pizan noemt dan de erudiete Sint Catherina (van Alexandrië), patrones van de meisjesscholen, die volgens de legende in 312 op bevel van keizer Maxentius (verleid door de schoonheid van het jonge meisje) gradbraakt en onthoofd zou zijn, omdat ze haar geloof in God niet wilde opgeven. Volgens Christine werd haar 'stoffelijk overschot' door engelen op de berg Sinai begraven en gebeurden er vele mirakels op haar graf. In de zesde eeuw stichtte keizer Justinianus, het tot vandaag bekende Grieks-orthodox Katharinaklooster, ook Klooster van de Transfiguratie genoemd. De Pizan vermeldt dit klooster niet, hoewel er in haar tijd reeds pelgrims naar dit moeilijk te bereiken klooster waren gereisd.

Volgen dan nog meer dan tien beschrijvingen van martelaressen, en de vreselijke folteringen die ze ondergingen. Er is bvb. het verhaal van Martine, een kuise Romeinse adellijke dame die haar maagdelijkheid niet wilde opofferen en bij wie na foltering uit haar 'welriekende' wonden geen bloed maar melk stroomde. Voor een leeuw geworpen, die al drie dagen niet meer had gegeten, ging het dier zoals een klein hondje aan haar zijde liggen en haar wonden likken. Teneinde raad bleef er enkel de brandstapel...

Passeren nog de revue: Lucie van Syracuse, de heilige Benoîte, de heilige Faust, Justine van Antiochië, Theodosia, de heilige Barbara (die door Dioscurus, haar eigen vader, werd onthoofd, waarna die werd getroffen door de bliksem en tot as verging (Studeerden aan het Collège Sainte Barbe in Gent: o.a. Emile Verhaeren en Georges Rodenbach KH) en Dorothea. Een langer stuk gaat (niet toevallig) over de heilige Christine, wiens tong werd afgesneden maar die daarna nog duidelijker bleef spreken over haar geloof in God. Er is ook het verhaal van de heilige Affre, een prostitué die zich bekeerde en op de brandstapel haar lichaam aan Jezus gaf.

Ten zesten, doen onze lieue heere jhesus cristus vander doot verrezen was doen opembaerde hij hem eerst den vrouwen dan den mannen ouermids dat bij der vrouwen tghelooue was bliuen staende.

(Toen Jezus uit de dood was verrezen, toonde hij zich eerst aan de vrouwen, dan pas aan de mannen, omdat de vrouwen hun geloof hadden bewaard)

In het laatste hoofdstuk XIX van het derde deel richt Christine zich rechtstreeks tot alle vrouwen en geeft hen de raad deugdzzaam en bescheiden te leven, geduldig te zijn, zelfs als hun man hen slecht behandelt. Zei niet de heilige Gregorius dat geduld naar de poort van het Paradijs en naar Jezus-Christus leidt?

Als laatste woord: *Enfin, vous toutes, mesdames, femmes de grande, de moyenne ou d'humble condition, avant toute chose restez sur vos gardes et soyez vigilantes pour vous défendre contre les ennemis de votre honneur et de votre vertu; uw eer en deugdzzaamheid zijn uw hoogste goed*

Vlucht dames, vermijdt de verleiding en de ontucht, want onder het plezier verbergt zich het bitterste gif en dat dodelijk kan zijn...

Voor een hedendaagse lezer(es) zijn deze uitspraken misschien moeilijker te plaatsen, maar we moeten ze in hun context zien. Uiteindelijk is de vrouw is nog eeuwenlang ondergeschikt gebleven aan de man (zeker volgens de strafwetboeken) en in België heeft het zelfs tot 27 maart 1948 geduurd vooraleer ook bij ons de vrouwen algemeen stemrecht kregen.

(Een kortere versie van dit artikel verscheen in Portulaan Jaargang 38, nr 151, 3de kwartaal 2022)

Referenties.

- Christine de Pizan. *Le Livre de la Cité des Dames*. Texte traduit et présenté par Thérèse Moreau et Eric Hicks. Ed. Stock/Moyen Age 2000. ISBN 978-2-234-01989-8.
- Christine de Pisan. *De stede der vrouwen*. Een diplomatische transcriptie van de Middelnederlandse vertaling (1475) van Christine de Pizans 'Livre de la cité des dames' (1405) (editie N. Versélewel de Witt Hamer en M. Oort). © 2008 dbnl / N. Versélewel de Witt Hamer / M. Oort
- Régine Pernoud. *Christine de Pisan*. Vertaling Théo Buckinx. 1997 Uitgeverij de Prom, Baarn. ISBN 90-6801-508-7
- Johan Huizinga. *Herfsttij der middeleeuwen*. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden (1919). Hoofdstuk 8: De stilering der liefde: met uitgebreide behandeling van de polemieek over *Le Roman de la Rose*. Uitgeverij Contact. 19de editie- 21ste druk 1997.
- Ludo Noens. *Het Jeanne d'Arc syndroom*. Buitengewone waarheid over een buitengewone geschiedenis. 2017, Uitgeverij Aspekt. ISBN 978 9 463 38216 8